

אנדרה בלו: הספרות הקיבוקית

ספרותו של עם קטן היא קביעה — או, מוטב לומר, נוכחות — המוצעת לאנשים שבשבילם נועדה בראש-וראשונה ואשר נשמר בה כעין אופי מוחלט בעולם בו איכות האדם היא פועל-יוצא מן הכמות: כמות הכוח, הכסף, הקילומטרים הרבועים, האוכלוסיה. בערים ובכפרים של ישראל, של קיבוק, של ונצואלה, של דנמרק, אנשים וגושים כותבים. כמה עתידים לקרוא אותם? פרט ליוצאים מן הכלל — כמה מאות, לפעמים כמה אלפים. ואף-על-פי-כן, די בזה. מימוש השלם של דיבור ראשון זה וקריאה ראשונה זו אינו מצריך שום דבר אחר. לא כך הדבר לגבי אמצעי-ביטוי אחרים. ידוע לנו שהקולנוע זקוק לכוכב-הלכת כולו למחייתו; סרטים רבים יותר ויותר מופקים בהון הבא מכמה וכמה ארצות, והפצה בינלאומית היא ממש תנאי בל יעבור לרווחיות.

לא כך דינה של הספרות. ודאי, איש לא יכחיש שגם בתחום זה קיים שוק בינלאומי באמצעות תרגומים. וידועים אנו כי רומן פניני שלא תורגם מתחילה לאנגלית, לצרפתית או לגרמנית אין לו סיכויים רבים לראות אור בנוסח פלמי או רומני. ובכל-זאת הרי בקיבוק, לדוגמה, יש לא פחות משלושים בתי-הוצאה. פירוש הדבר שעדיין הספרות מבקשת למלא את צרכיהם של השווקים הלאומיים. תפוצה בינלאומית אינה נראית תנאי למיזער הרווחיות אף לא מסד לתהילה. שכן אין העולם חסר סופרים פחות-ערך שתורגמו לכמה וכמה לשונות; כנגד זאת, יש וספרויות של אומות קטנות מונות סופר אחד או אחדים גדולים מאד שאינם ידועים כלל מחוץ לגבולותיהן.

אצל עמים צעירים, השקועים בקיבולת קיבוצית, אצל אומות חדשות ומתהוות שבהן יש לתחום תחומים למרחב החיים, לכנותו בשם ולהועידו לכל האפשרויות בכוח הלשון, יכול צימצומו של השוק הלאומי להתלוות איזה חסד מופלג, איזה סיכוי שלא נשמע כמוהו — האפשרות לומר את הדברים בפעם הראשונה... אין המדובר באמירת דברים חדשים. זוהי תקוה מטעה. אין ספק שכבר נאמר הכל, ובשעה זו העולם רווי ספרות; בדרכים אין-קץ מוסיפים לחזור על אבות-הטיפוסים הצורניים הגדולים של הרומן והשירה המודרניים. המדובר הוא בעצם באמירה, או באמירה חוזרת, של דברים במקום שעדיין לא הופעו, בכל אותו עושר קונטאטיבי שבלעדיו אין לך ספרות. בקיבוק הערים שלנו, מונריאל, קינוגאמי או שובינגן, וגלילותינו, הקרויים אבייטיבי או גאספוזה, מחכים שתנקוב הלשון בשמותיהם באזניהם תוך כדי "פרישתו" של האדם בשלמותו. קיבולת זו אין לה קשר רב לשימוש ב"צבע

הרצאה ב־25 בינואר 1971 באוניברסיטה העברית בירושלים.

מקומי" ובניצול, הכדאי תמיד, של אקזוטיקה. במקומות שבהם היו הבריות אוהבים, מתים, שרים, מתיאשים והורגים כבכל מקום אחר, שם היא מביאה עמה את מתת הדמיוני, אותו עולם של מלים שבו המציאות מתממשת, שבו מה שהיה נכון נעשה נכון עוד יותר. והודמנות זו, זכות-יתר זו שעליה דיברתי כאן, יש להן עוד פן אחד: זה של החירות. כי ההיסטוריה, המסורת והתחרות אינן כופות אותנו להשתדל ולהסתגל לאופנה החולפת. ההיסטוריה שלנו היא בתחילתה ואין לנו מסורות הרבה. אכן, אין זה דבר שאין עמו סיפונים משלו, שאין עמו קשיים חמורים לפעמים: יש ואנו אובדי-דרך במובן המוחשי של המלה, המגמגמים או צועקים מפני שעדיין אין אנו יודעים להכיר או למצוא את האינוסים של הלשון הספרותית גופה, ולפעמים גם מתארים אנו תחת שניצור, אבל זה שלושים שנה לפחות הספרות שלנו מתגבשת ומתרחבת, אין היא רק בעלת כושר-קיום, היא קיימת.

ודאי ידוע לכם שבתחילה היינו צריכים להבטיח את קיומנו כקבוצת בני-אדם. קשה היתה השתרשותנו באדמה זו של אמריקה שהיא עכשיו שלנו: הטבע הגשמי, האקלים, ההקשר התרבותי והמדיני, עוינים היו לנו, וכך הם עדיין. כאן היינו, בתחילה, על חופי הנהר סן-לוראן, כמין נשכחים של ההיסטוריה, כמין מישקע תרבותי של המלחמות הקולוניאליות של אירופה מן המאה ה-18. אבל נשארנו. ואפילו כיום, ששוב אין השאלה מוצגת, איזה צורך סתום ועמוק ממריץ אותנו לחזור ולאשר את הבחירה הראשונה הזאת, ולו גם בכעין-ייאוש. אישור זה אנו מוצאים בספר האחרון: של אחד מטובי משוררינו, ז'ק ברו:

אנחנו לא נזוז...

ולו גם תיף הארץ המובטחת במקום אחר בעולמות אחרים אין זה כאן
אנחנו נקפא על מקומנו כאבות ואמהות
אנחנו נתפוצץ מקור משגעון
אנחנו לא נזוז...

והנה, קובץ זה קרוי "השירה הבוקר". לקביעה הפאובה והלא-מתפיסת בעת-ובעונה-אחת של האופי הנחרץ אשר להרפתקה הקיבוצית שלנו, של העובדה שבאמת ובאורח סופי יצאנו לדרך כביכול, מתלווה כאן איזה הימור צלול על התקוה ואולי על האושר. שכן השירה, כפי שמרמז שמה של היצירה, מעתה היא משוורת בעצם המסכת של חיינו. בין אדמת קיבק, ותהיה קשה ככל שתהיה, לבין האדם של קיבק מתרקם איזה דבר המאפשר לחיות בשירה, להתקדם בשירה, כמו שאמר המשורר גאסטון מירון. אבל קודם-לכן, או בעצם בד-בבד עם זאת, החובה לקרוא שמות ולרשום את המצאי של המרחב שלנו עודנה בגדר תנאי חיוני לשיעבודו לדבר שבעקבות אליאזר קרא לו ז'ק גודפו "החוק החם של בני-האדם". אביא לדוגמה את השיר הגדול מאת פול-מארי לאפואנט, "עצים",² שנדפס ב-1960:

אני כותב עץ

עץ של אצטרובל ולשד באור
שרשי גשם ויום-שמש ארץ מפועמת

ארנים לבנים ארנים כסופים ארנים אדומים-אפורים
ארנים קשים כבדי-עץ ארנים עקומי-עלים

* * *

ארזי המזרח תויות ואודם ארזים לבנים...

רואים אנו אגב קריאה שפירוט זה המשתרע על שמונה עמודים איננו כלל תיאור פיוזי של היער הקיבוקי. אילו כך היה הדבר היתה זו המלכודת של הרגיונאליזם או של האקזוטיקה. אדרבה, פול-מארי לאפואנט מעביר את המרחב העצום של היער והחלל הקיבוקי ללשון המתאימה לא דווקא בתוכן הסימנטי שלה אלא בעצם צורתה, צורה העומדת בסימן השפע הקוסמי של הנשימה והקצב. במקביל לכך הוא מחזיר צמחים אלה של יער-עד לסדר האנושי תוך שהוא מקשרם אל מנהגי האדם ואל שלבי חייו של האדם: הארון, הבית, השולחן, המיטה, תיבת-הפלולות. אין כאן שום דבר שאינו קיבוקי. אין כאן שום דבר שאינו גם אוניברסלי. ואכן, משום כך אין מקום לדבר על שירה פטריוטית³ בקשר לחרוזים אלה של פול-מארי לאפואנט, או בקשר להפלגות הליריות הגדולות של גאסטון מירון, או לצרור השירים להם קרא ו'ן-גי פילון בשם "פנייה אל הארץ". שירה זו קוראת בשמות, תוהה, מקווה, גם מפקפקת-האזינו לזראל גודן המכריז: "מבקשים עם להכחדה, תובעים את גסיסתנו"—אבל אין היא מציגה עצמה כסניגוריה והדגמה, תוכחה או נקם. אין היא נגד. היא בעד משהו אשר מראש היא חוגגת את השגתו. ודבר זה נכון כל-כך עד שהיא מתמשכת באורך טבעי וספונטאני, לעתים קרובות באותו שיר עצמו, בחינה אחרת לאשה ולאהבת-הבשרים שהדימוי שלהן קשור בדימוי של הארץ. הופעתה של מיניות שאין שום צנזורה-עצמית מחבלת בה בשירה שלנו (וגם ברומן שלנו) מחזקת אותי בבטחוני שסוף-סוף בחרנו בדרכי החיים. כדוגמה קולעת לכך אפשר להביא אחד מקבצי השירה האחרונים של פרנאן אואלט, "באפילה".

*

יורשה לי לחזור למובאה זו הקצרה מדי משל פול-מארי לאפואנט שהבאתי למעלה. שיר ארוך זה יש בו ממד אדמתי ואפילו קוסמי שאפשר להבחין בו גם אצל גאסטון מירון או אצל איב פריפונטיין. שום דבר אינו צריך להפתיענו כאן. הרגש לאדמה מופיע אמנם כקו של קבע בספרויות של אמריקה, במיוחד בשירה וברומן של אמריקה הלאטינית. כן גם נדמה לי שאחד התפקידים הראשוניים של הספרות הקיבוקית יהיה להביע את אמריקה בצרפתית. היא בוטאה, ובצורה נהדרת, בספרדית, בפורטוגזית, באמריקאית. להוציא את המקרה הבודד, אם גם הראוי לציון, של סופרים אנטיליים שלשונם צרפתית, עדיין לא הוגשה לעולם בצרפתית. "אחים-לאמריקות" הוא שם אחד מן השירים היפים ביותר של גאסטון מירון. באשר לקיבולת זו, כמה השקפות עיוניות בימינו המבשרות כי בקרוב ייעלם גיבור הרומנים נראות לפחות מגוחכות. לאותו מבקר צרפתי, ו'ן ריקארדו, שהיה רוצה להחליף את גיבור הרומן, המצאה צורגנית זו, בחתירה תחת הלשון עצמה, הייתי אומר, בלי לכפור כלל במידת המצוי

ברומן החדש, כי מעולם לא היתה האישיות הרומנטית שופעת עוז ומרץ באמריקה יותר מאשר בשעה זו. על-מנת להשתכנע בכך, די יהיה לו שיתן דעתו על יצירותיו של הקיבקי איב תריו (Thériault), האמריקאי ג'ון אפדייק, הקובאני אלח'ז קרפאנטייה. לטוב-המזל, רחוק הוא מן הדעת שהרומן הקיבקי יסתבך בחיפושים עיוניים ואידיאולוגיים אלה. לא, הקושי שאנו מוצאים בביטוייה של אמריקה בצרפתית, בביטוי המרחב שלה והאופי המקורי של יחסיה האנושיים, אינו עשוי להתגלם בגודש של אינטלקטואליזם. הוא נובע מן המצב המיוחד בו נמצא אצלנו שימושה של הלשון

*

וכאן אני מגיע אל לב-לבו של הדבר שנוכל לקרוא לו הפרובלימטיקה של הספרות הקיבקית. "מה אני לפני לשוני?" שאל רולאן בארת. מהו סופר אם לא אדם שקודם-כל בחר לשפון בלשון בעצמו-אינני מדבר כאן על לשון זו או אחרת-ולמצוא בה בעת-ובעונה-אחת את המקור וההגשמה של מעשה הכתיבה? כלום יש צורך לומר שלגבי סופר הארץ הראשונה היא הלשון. אבל פונקציה ראשונה וחיונית זו ברור שאינה יכולה לבוא לידי ביטוי אלא בלשון נתונה, או ביתר-דיוק במלה. אולם מה הלשון שאותה מקבל בירושה הקיבקי הצעיר, כלומר הסופר הקיבקי שלעתיד-לבוא? צרפתית, כמובן, אבל בתנאים שאינם דומים ביותר למזון המעודן בו ה"אליאנס פראנסז" מפנקת את הציבורים הנבחרים שלה ברחבי העולם. למתעניי-נים בשאלה אפשר לומר שהצרפתית של קיבק יש בה כמה וכמה קווי דיאלקט-הן מלים והן ביטויים-שבמקומות אחרים נעשו רובם ארכאיזמים. היא התעשרה במספר מסוים של יצירות סימנטיות מקוריות: אבות-אבותינו ראו הכרח לעצמם להמציא מלים כדי לתת שמות לבעלי-חיים, לצמחים, לתופעות אטמוספירות מסוימות שלא נודעו עד אז באוויר הלשוני הצרפתי. זוהי גם לשון שאוצר-המלים הטכני שלה התרושש בדרך ההחלפה: האנגלו-קנדים והאמריקאים שמהם נטלו את הטכניקות שלנו הואילו בטובם להניח לנו את אוצר-המלים בלי תשלום נוסף. ולבסוף, ואין זו הפחותה שבסגולות, צרפתית קיבקית זו איננה לשון ההכרעות הגדולות בכלכלה, בתעשייה ובמסחר, כלומר אין היא לשון בעלי-הנכסים. בעצם הריהי לשונם של פועלים, של פקידים קטנים, של איכרים, ושל בורגנות שעיקר הכנסתה בא לה מזה שהיא משמשת מתווכת בין השליטים דוברי-האנגלית לבין האוכלוסיה דוברת-הצרפתית. איך יוכלו פועלי מונטריאול לדבר בלשונה של בורגנות זו שאין לה הרבה יחסים אמיתיים עמם, דווקא אלה המאפשרים ומאשרים את הפרנסה, את עמל-היוםיומ? הנה כי כן הבחינו זה כמה שנים בשכונות העממיות בהולדתה של קריאולית ממש, כלומר דיבור מורכב בו הצרפתית והאנגלית מתחלפות באוצר-המלים, במורפולוגיה ובתחביר שלהן. ניב זה יש לו כבר שם; קוראים לו קיבקית. רואים אנו כי שימושה הספרותי של הלשון אצלנו צריך לפתור קשיים לשוניים מורחבים אם אמנם רצוננו לשקף את המציאות שלנו. איך נדובב בתיאטרון וברומן את

הפרולטריון העירוני ? אצל הצעירים יותר אין השירה עצמה נמנעת מהזדקק בעת-ובעונה אחת לביטויי-דיאלקט עתיקים ולקריאולית החדשה של הכרך. ואולם כדי לבטא את אמריקה בצרפתית, משימה זו העומדת בפני ספרותנו, הרי עלינו להצליח להסכים בינינו על נורמה ונוהג שמצד אחד יתאימו למצב הממשי שלנו, לרבות מצב הלשון, ומצד שני יאפשרו חיוב נרחב יותר של האדם. ומצבנו הממשי הוא, בתוך שאר דברים, מצב של חברה תעשייתית מפותחת. פירוש הדבר אפוא לתת לעמנו קול משלו תוך כדי פינוי מקום למודרניות הגדולה ביותר. זוהי, לדעתי, קריאת-התגר שעלינו להיענות לה.

סופרי קיבוק חשים גם, וכדי מכאוב, בבילבול הלשוני הזה וב"קריאולויזציה" של הלשון הם רואים סימן להשפלתו של האדם על-ידי השליטה הסוציו-כלכלית הזרה. גאסטון מירון היטיב ביותר לבטא הרגשה זו של איבוד העצמיות:

והנה אני בעיר העשירה
סנט-קתרין-סטריט הגדול דוהר ושועט
באלף-הלילה-ולילה של הניאונים
אני טמון, כלוא בקופסת-הגולגולת
מופקע מן הפיוט בלשוני ובשייכותי
מורחק ממצבי ומרכזי במקריות הווית.⁴

עם זאת איני מבקש כלל להדגיש את השחור שבתמונה. אֵלן גרנבוואַה, אֵן הבר, ז'ן-גי פילון, פֶּרנאַן אוֹאֶלט, רולאַן זִיגֶר, ז'ק ברוֹ, ז'ק גודבוֹ ורבים אחרים כותבים פשוט בצרפתית. ובכל-זאת כל שיר, סיפור או רומן הנכתב אצלנו נשאר במובן-מה נצחון של הלשון על ההיול, על האנדרלמוסיה, על עצם הפיתוי לשתוק. ואפשר שאם היתה הצלחתה של השירה בקיבוק בולטת יותר מזו של הרומן—אף כי זה האחרון אין לבטלו כל-עיקר—הרי זה משום שבה יכלה הלשון לפעול פעולתה ביתר חירות. לעומת זאת, הדיבור על חייו של פועל במונטריאול, סיפור תנועותיו ועבודתו, אלה מעמידים מדי-פעם בפני הסופר את הבעיה הלשונית שלנו בכל מורכבותה.

*

לא נוכל לקבוע זאת כעקרון שפעולת-גומלים בין לשונות גוזרת בהכרח עקרות על הסופר. שום דבר אינו מובן מאליו בתחום זה. מיכאיל באכטין הראה איך בתקופת הרנסנס, למשל, עודד זיווגן של לשונות באותו אדם עצמו את החירות היוצרת, שפן איפשר לו להתבונן מבחוץ בניב הספרותי המיוחד אשר בחר ובתוך כך להינצל מן האינזיסים של המערכת הלשונית. בקיבוק הקושי גובע מן העובדה שהצרפתית קשורה למצב של פחיתות חברתית וכלכלית. אבל אך ישתנה מצב זה, יוכל ריבוי הלשוניות—בכך אני מתכוון לקיומן של רמות של לשון בתוך הצרפתית עצמה ולנוכחות של האנגלית—להמריץ דווקא עוד יותר את היצירה הספרותית.

ברשותכם, אחזור לשאלה זו של הלשון אשר שימושה וחקירתה, לעצמה ובתוך עצמה, הם כמדומה מסד הספרות. ראוי לציין שהפתחות הספרות הקיבוקית מקבילה

בדיוק להתפתחות היחסים בין הסופר והלשון. במאה ה-19 היתה לנו ממש פליאדה של משוררים. המפורסם שבהם, לואי פִּרִישֶׁט (Fréchet), היה מעריץ בצורה נוגעת-אל-הלב את ויקטור הוגו ולא פסק מלחקותו. אך אם לגבי ויקטור הוגו "היה) הדיבור אלוהים", לגבי פִּרִישֶׁט היתה זו בעיה של דיקדוק. הנה כך בשנת 1935 לערך, הואיל ולפי ההרגשה היתה הלשון הספרותית לא מטרה אלא אמצעי, היו השירה והרומן שלנו, להוציא כמה חריגים כגון אָמִיל גליגאן, בבחינת קובץ מחפים של חיבורי-תלמידים טובים. הסופרים שלנו רוצים היו לגסס היטב. הם לא יכלו להעלות על דעתם לברוא את המציאות תחת לתאר אותה. אבל זמן קצר לפני מלחמת-העולם השניה חל שינוי מכריע. סן-דני גארנו כתב:

כל המלים הופכות לי פנימיות
ופי נסגר כמו ארגז שאוצרות בו
ושוב אינו אותן מלים בזמן
מלי נדוד...⁵

אלה הם חרוזים רבי-משמעות מאד. אכן, זו הפעם הראשונה — ואפשר היה לומר כזאת לגבי סופרת כמו אן הבר-הלשון "מתפנמת". מתרחש איזה דבר חשוב באמת, איזו דראמה רוחנית. המרחב בו הלשון פועלת מגלה סימנים של תודעה בה אפשר היה כמעט לומר כי המדובר בשאלה של חיים או מוות. והדראמה הזאת מוצאת את לשונה בשעה שזו מפרגסתה, כמעט ואמרתי: מעוררתה.

מאז, חרף קשיי השימוש בלשוננו, העושר והחירות של המגע בין הסופר הקיבקי ללשון באשר היא מתרחבים ומתגוונים בלי הרף. קלוד גוברו (Gauvreau) עסק בכתיבה אוטומטית. פול-מארי לאפואנט כתב שירים גדולים המבטאים סינקופות והפסקים, שבהם המובן בוקע לא מן ההתפתחות הארצית של המלה אלא מסדקיה, מן המקוטע שבה. אצל פרנאן אוֹאֵלט ההתלהבות ללשון מגיעה למין שיא; משקל קיומן של המלים מגיע עד כדי כך שהשיר הופך כמעט להיות דבר אוטונומי:

באורח-פלא של הארץ הרעד
בהיות כל שלג מאירה עדיין.

האין המלאכים כלואים בעונת-הקור ?

ליל-שימורים כור. בסתר הכוכב
הנכנס למרתף-היין...
לו אך יתעה המוות מכריתי
כדי מבט צלול אחד
ליד שרשי...⁶

אבל היחסים האלה הפוריים יותר ויותר עם הלשון יש להם עוד פן אחד: פּוֹאֵטִיזַצְיָה של החיים. העצמים והבריות של קיומנו מצטרפים יחד עם השירה לחוג ולצהול. ז'ן-גי פילון הפליא לעשות בנימה זו:

כל הגיטות
קוראים
באור צמר
אשר אותו אציף
בלהבותי
מאביב עד סתיו
גם בסוד חורף
ובאי-הקץ.⁷

העובדה שכמה וכמה סופרים צעירים נזקקים בלי בושה לדיבור העממי שקראתי לו קיבוקית יש לה משמעות דו-ערפית. אפשר להשתומם על כך, להתפלץ, לראות בזה סכנה לעתידה של הצרפתית. אבל בו-באותו-זמן הרי מעצם הבחירה הזאת משתמע כי האיסורים, התסביכים והמחסורים שמנעו את סופרינו מהתנסות בלשון נסיון גמור ומסכם הם עכשיו נחלת העבר. השימוש בלשון הזאת העממית, שדוברי-צרפתית בני ארצות אחרות מתקשים תכופות להבינה, הוא אפוא בעת-ובעונה-אחת סימן של הסתכנות ושל חירות.

ואולם כיבוש הדרגתי זה של החירות ביחס ללשון הביא אותנו בהכרח לידי מחשבה שאולי יש ביכולתנו לקבוע מתוך חירות את פני המציאות בשטחים אחרים. הנה על כן היו הסופרים מן הראשונים שרמזו על איזה ייעוד קיבוקי מובהק. אם הצלחת לקבוע את פני המציאות בסדרי המלים, איך לא תנסה לעשות זאת בסדרי החיים?

אור-אז נראה כאילו הכל פתוח והרשות נתונה. הסיכויים מבלבבים. העתיד מדבר. אם תרשוני לצטט עתה את עצמי, הרי תודעה זו של כוחות הלשון החדשים בחיבורם עם כוחות החיים ביקשתי להביע בסיפור אחד⁸ שנתפרסם לא מכבר בכתב-העת "ליברטה". שם שמתי כדברים האלה בפי דמות אחת—הוא שיכור כהלכה—הפונה בדברים אל פועלות מונטריאול: "הלוואי ותהיה כל אחת מכן, מרכיבות יפות, הנושא הקורן של כל הנשואים מעתה ועד עולם". והוא מוסיף משאלה זו, שהיא ילדותית ועם זאת גם רבת-משמעות: "הלוואי ויהיו כל העצים במונטריאול לדקלים!"

ואותה שעה החיים מתחילים בתכלית הפשטות—צנועים, יומיומיים, אנושיים ונורמליים. אך כדי להגיע לכך יהיה צורך בכל אותו טירוף לשוני, ואולי בכל אותו שגעון לטעם הקלאסי ולשימוש הנכון בלשון. לכך יכול עכשיו ז'ק ברו לשאת את נפשו כאשר הוא כותב:

קיבוק שלי שבר שלי
והעולם המסתובב
מתי
נלך לנו ישר ופשוט
שמה
למות על כי חיינו.⁹

"למות על כי חיינו", זה דבר שאבותינו לא זכו לו, למען האמת. בכל מאודנו מתאווים אנו שיזפו בו ילדינו. לא נעלם ממני כי זרם מסוים של אידיאליזם מדיני ניאור-אפלטוני רוצה היה לראות בהתגדרות הקיבוקית ביטוי של רצון לנסיגה, של דחיית האוניברסלי. הגורס כך שוכח שהתגדרות זו חלה דווקא בדבדבד עם היפתחותם של הקיבוקים לעולם על-ידי נסיעות, פגישות ואמצעי-תקשורת המוניים. הגורס כך שוכח שלגבינו אין הדרך אל האוניברסלי עוברת בהכרח את טורונטו או ויניפג, ערים לוקחות-לב, שבעצם אנו אוהבים אותן. אכן, יש מטוסים הממריאים מונריאל ישר לניו-יורק, לונדון, רומא ותל-אביב. הנה זאת באתי להגיד לכם. ורוצה הייתי לסיים בחרוזים הבאים מאחד השירים היפים ביותר בספרותנו, "אוקטובר" מאת גאסטון מירון¹⁰:

...עשה נעשה אותך, אדמת קיבוק,
עפר תחיות-המתים
ומאלף זהרורי גילגולינו
מן השאור שלנו בו תופח העתיד
מרצונותינו שאינם יודעים ויתור
ישמעו האנשים את הולם דפקך בהיסטוריה
פה אנחנו נינועים בסתיו של אוקטובר
פה קולם האדום של איילים באור
העתיד המשולח
העתיד המחויב.

הערות

1. Jacques Brault, "La Poésie ce Matin", Grasset, 1971, p. 29.
2. בתוך "Choix de poèmes, Arbres", Ed. de l'Hexagone, Montréal, 1960.
3. ז'יל מארקוט הדגיש זאת לפנינו ב"רשימות על נושא הארץ", "Vois et Images du Pays IV" הוצאת אוניברסיטת קיבוק, מונטריאול, 1971, עמ' 27–11.
4. גאסטון מירון, "מונולוגים של הניכור המשתולל" ב-"L'Homme rapaillé" הוצאת אוניברסיטת מונטריאול, 1970, ע' 58.
5. Saint-Denys Garneau, "Silence" dans "Poésies complètes", Fides, Montréal, 1949, p. 122.
6. פרנאן אואלט, "les Fougères", ב-"Poésie", הוצאת Hexagone, מונטריאול, 1972.
7. Jean-Guy Pilon, "Pour la nuit", dans "Saisons pour la continuelle" Seghers, 1969, p. 12.
8. אנדרה בלו, "נאום השיכור מרסל דישאן על מצב הבנות של בולוואר סן-לוראן", ראה "Liberté", מס. 76–77, דצמבר 1971.
9. "La poésie ce matin", ר' למעלה, ע' 27.
10. "L'Homme rapaillé", p. 62.